

פרשת בהר

עבדות, התבוללות וגאולה

חזרתם של ציוויים

בשני הפסוקים האחרונים של פרשת בהר מצווה אותנו התורה:

לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם אֱלִילִים וּפְסָל וּמִצֵּבָה לֹא תִקְיֻמוּ לָכֶם וְאִבָּן מִשְׁפִּית לֹא תִתְּנוּ בְּאַרְצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ כִּי אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם. אֵת שְׁבֹתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשִׁי תִירָאוּ אֲנִי ה' (כו, א-ב).

האיסור על עשיית פסל איננו חדש, שהרי כבר בעשרת הדברות נשמע ברמה הציווי: "לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ" (שמות כ, ג). ציווי זה חזר ונשנה אף בספר ויקרא עצמו "אֵל תִּפְנוּ אֶל הָאֱלִילִים וְאֵל-לֹהִי מִסְכָּה לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם" (יט, ד). גם הציווי על שמירת שבת מוכר וידוע לנו מקדמת דנא, ואפילו ציווי משולב על שמירת שבת ומורא מקדש ניתן עוד קודם בפרשת קדושים "אֵת שְׁבֹתֹתַי תִּשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשִׁי תִירָאוּ אֲנִי ה'" (יט, ל).

אם כן, שלוש שאלות זקוקות לבירור וליבון: א. מה החידוש שנלמד מאיסור עשיית הפסלים שבפרשת בהר? ב. מדוע מוזכרים כאן ישראל פעם נוספת על שמירת שבת? ג. מדוע ניתנה כאן מורא המקדש?

בדרכנו לתשובות, נצעד בעקבות חכמינו שראו את הקשר של הצווים שבשני הפסוקים האחרונים של פרשת בהר עם סיום הפרק הקודם שבו מדובר על מצב שבו יהודי שנקלע לקשיים כלכליים נמכר לעבדות בבעלותו של נכרי שחי בקרב האוכלוסייה היהודית: "לְגֵר תֹּשֵׁב עִמָּךְ אוֹ לְעֶקֶר מִשְׁפַּחַת גֵּר" (כה, מז). התורה שמכירה במציאות של "אֵין בְּרִירָה" אינה אוסרת את המכירה, אולם היא מצווה על קרובי משפחתו של העבד לפדות אותו מידי הנוכרי בהקדם, ככתוב: "אַחֲרֵי נִמְכַּר גָּאֻלָּה תִהְיֶה לוֹ אֶחָד מֵאֶחָיו יִגְאָלֵנוּ" (כה, מח).

מבהיר הכלי יקר כי אפשר היה לחשוב שקרובי העבד שנמכר לגוי רשאים להמתין ולבחון את התייחסות הבעלים הגוי אל עבדו החדש, מתוך מחשבה שאולי האדון מתנהג יפה אל העבד, מאפשר לו חופש פולחן ולא משעבד אותו בפרך, ואז אין חובה על המשפחה לפדותו. אולם המילים "אַחֲרֵי נִמְכַּר" שבפסוק, באות ללמד שגאולת העבד ופדייתו צריכות להיות מייד אחרי המכירה, בלי תלות ביחס של הבעלים הגוי.

נראה לי להוסיף כהמשך לדברי הכלי יקר, שהתורה ידעה היטב שאפשר למשוך את העבד העברי לעבודה הזרה לא רק במקל חובלים ובצער השעבוד, אלא גם בדרכי נעם בלי ליצור שום כפיה. לכן פדיון העבד אמור להרחיק באופן מידי את העבד העברי מאדונו הגוי ומאמונותיו. ואכן האברבנאל מסביר את הצורך הדחוף לגאול את העבד: "כי בלי ספק הישראלי הנמכר... לא ישמור את השבת כראוי ולא ילך לבית המקדש להשתחוות לה". לדידו, טעם זה מסביר גם מדוע התורה מזהירה כאן על מורא שבת ומקדש.

“הועיל ורבי מחלל”

במסכת ערכין הגמרא¹ דנה בחתימת פרשתנו ומבארת כי העבד הנמכר שמדברת בו התורה, הוא יהודי שעבר עבירות וכיון שלא חזר בתשובה נקלע לשורה של עונשים, שהאחרון שבהם הוא ירידתו למעמד של עבד לאדון שהוא עובד עבודה זרה ממש. זאת ועוד, ייתכן שהקונה מייעד את עבדו היהודי לצורך שימוש לעבודה הזרה, למשל לחטוב עצים או לשאוב מים לצורך הפולחן. לכאורה אפשר היה לחשוב שאדם חוטא שכזה אינו ראוי שיתאמצו בשבילו לגאול אותו מידי הגויים, אבל התורה חסה עליו ומצווה על בני משפחתו לגאול אותו, כדי שלא יטמא ויתבולל בין עובדי עבודה זרה.

בדומה לגמרא גם רבותינו בעלי המדרש דרשו את הקשר בין הציוויים שמופיעים בסוף הפרשה לנושא שקדם להם, דהיינו יהודי שנמכר לעבד, וזו לשון מדרש ספרא:

שלא יאמר [הנמכר לעבדות] הואיל ורבי עובד עכו"ם אף אני אעבוד עכו"ם; הואיל ורבי מגלה עריות, אף אני אגלה עריות; הועיל ורבי מחלל שבתות, אף אני אחלל שבתות. תלמוד לומר, "לא תעשו לכם אלילים, את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו", הזהיר כאן הכתוב על כל המצוות. "אני ה'", נאמן לשלם שכר.²

אדון אחד

מבין השורות עולה עוד עניין שקשור לחובה לפדות את הנמכר לעבדות. מבחינה רוחנית ליהודי יש רק אדון אחד והוא ריבונו של עולם. לכן בפרשתנו הקב"ה מעיד על עם ישראל: "כִּי עֶבְדִּי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יִמְכְּרוּ מִמִּכְרֶת עֶבֶד" (כה, מב). מבאר ספורנו שגם יהודי שנמכר לעבדות לגוי, נשאר עבדו של הקב"ה. לכן גם מי שנמכר לנוכרי אומנם משועבד לו פיזית, אבל רק פיזית. מבחינה רוחנית הוא ממשיך להיות מחויב בכל מצוות התורה, ומוזהר במיוחד על מה שקשור בדרך כלשהי לעבודת אלילים, וכן על שמירת שבת. זאת משום שהשבת היא אות הברית בין הקב"ה, וזאת הזיקה שלה לאיסור עבודת אלילים. כך מבהיר אורח חיים הקדוש את סמיכות הנושאים: "ונראה שנתכון להסמיק מצות שבת למצווה שלפניה... לומר כשם שעבודה זרה שקולה ככל התורה גם מצות שבת שקולה ככל התורה כולה". גם הרמב"ן מרחיב ומבאר כי עבד שנמכר לגוי מחויב בכל המצוות, אבל התורה הזכירה כאן את שלוש המצוות עבודה זרה, שמירת השבת, ומורא המקדש כי מצוות אלה הן אבות שמלמדות על חיוב שמירת כל המצוות.

הפרשנים השונים היטיבו להבין את נפש האדם, ולנגד עיניהם עמדה דמות עבד שאיתרא מזלו והוא נמכר לעובד עבודה זרה. במצב זה העבד בלית ברירה מנסה למצא לעצמו "היתרים" כדי למלא את מצוות אדונו. נגד זה נצבת התורה ומחייבת את אותו עבד על שמירת כל המצוות.

¹ בבלי ערכין ל ע"ב.

² מדרש ספרא ויקרא כו, ב.

חשש מהתבוללות

אפשר לראות כי החשש מעבודה זרה והתבוללות בא לידי ביטוי אצל פרשנים מאוחרים שחיו בסביבה של גזירות אנטישמיות. למשל, רבי עובדיה ספורנו שחי באיטליה במאות ה-15 וה-16 סבל מרדיפות אנטישמיות, ואף הוא יכול היה להזדהות עם המצב הקשה מנשוא של יהודי המשועבד לגוי שעובד עבודה זרה:

אף על פי שתשתעבדו לאומות, כמו שעשה זה שמכר עצמו לעובד עבודה זרה, לא תמירו כבודכם בלא יועיל, וזה שלא יטעו כמו שהזכירו חז"ל שטעו רבים בעת הגולה שאמרו לנביאים "עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, יש לזה על זה כלום?!"³, וזה כי אפילו אחרי כל השעבוד "אתם עבדי", כמו שהזכירו חז"ל.⁴

בקשר לכך יש להביא את פירושו הנוגע ללב של רבי אברהם אזולאי בספרו בעלי ברית אברהם המשמש בבואה לתקופתו. רבי אברהם אזולאי (1570-1643) נולד במרוקו למשפחה שמקורה בקסטיליה שבספרד. הוא היה מודע לתלאות שעברו האנוסים שניסו להמשיך ולהתגורר בספרד ובפורטוגל ומודעות זו באה לידי ביטוי בפירושו.

אנוסים אלה ניסו להישאר יהודים כשהם מתנהגים בערמה ומתחזים בעיני הגויים כאילו הם גויים. הם עשו זאת בדרכים שונות: להתנהג כנוצרים גמורים לזמן קצר עד שהנוצרים יפסיקו לחשוד בהם ולעקוב אחריהם, לחלל בפרהסיה שבת אחת כדי לשמור שבתות אחרות, או לבטל מצוות מסוימות כדי שיצליחו לשמור על מצוות אחרות. כל זאת כשבנפשם הם נשארו נאמנים לקב"ה ולדת האמת. רבי אברהם אזולאי שלל את הלגיטימיות ההלכתית של כל המתואר באומרו:

לזה הזהירה תורה "לא תעשו לכם אלילים" אף על פי [=גם כאשר] שהכוונה היא לעשות לבד ולא לעבוד כדי שיראו העובדי גילולים ויאמרו הרי הם עובדים אלילים כמונו, ולא יקטרגו עלינו בקיום התורה והמצוות. ולא מיבעיא לעשות לכתחילה [=ולא אסרה תורה לעשות פסל לכתחילה] אלא אפילו להקים פסל שהוא עשוי כבר במקומו על בסיסו, אף על פי שלא עשהו ולא עבדו אלא עושה מפני הרואים להיות משגיא [נראה] לעובד גילולים אסור, ועובר משום "פסל ומצבה לא תקימו לכם".

להבנתו גם האזהרה הנוספת בפרשתנו על שמירת שבת, וכן האזהרה על מורא מקדש, שתיהן קשורות לנושא ההתחזות לעובדי עבודה זרה:

³ לפי המסורת זקני העם בגולה באו ליחזקאל הנביא בטענה שכיון שהקב"ה גרש אותם מלפניו אין עם ישראל מחויב בברית עם הקב"ה ובשמירת מצוותיו. תשובת הקב"ה היא (יחזקאל כ, לב-לג): "וְהָעֵלָה עַל רוּחְכֶּם הִיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אֲתֶם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲכָצוֹת לְשָׁרֵת עֶצֶם וְאֶבֶן. חִי-נָא אֲנִי אֶת-דְּנִי ה' אִם לֹא בְיָד חֲזָקָה וּבְזִרְעוֹ נְטוּיָה וּבְחֶמֶה שְׁפוּכָה אֶמְלֹךְ עָלֵיכֶם".

⁴ קשורה לכאן גם פרשנותו של האברבנאל שהיה עד לגירוש ספרד ותוצאותיו הנוראיות. בפירושו הוא ראה בעיני רוחו מציאות שבה עם ישראל חי בארצו מתוך ריבונות, וזאת כאשר בארץ קודשנו חיים גם עובדי עבודה זרה שלהם עבדים יהודים. האברבנאל רואה מצב שכזה כמחדל של החברה היהודית ושל בתי הדין ומטיל עליהם אחריות: "כי אם תניחו למכור בני ישראל לגר ולעקר, הרי בית דין וישראל סיבה לכל התועבות האלה, ואינו מן הראוי 'כי אני ה' אלוסיכם' ואין לעבוד לזולתו".

גם בעניין השבתות הזהיר את שבתותי תשמורו ולא לחלל אפילו שבת אחת מפני הרואים כדי לקיים שבתות הרבה אסור ... גם צריכין לבוא אל מקדשו להתפלל ולירא מפני המקדש או בית הכנסת שהוא מקדש מעט, ולא לנהוג בו קלות ראש מפני עובדי הגילולים, אפילו פעם אחת כדי להטעותם.

כיום, למעלה מ-500 שנה אחרי גירוש ספרד ותופעת האנוסים, אנו קוראים פירוש זה ומבינים עם מה ניסו להתמודד האנוסים בשאיפתם לשמור על גחלת יהודית ועל זיקתם לעם ישראל.

פסלים ומלכים

ראינו עד כה גישה פרשנית לפיה הצווים שבפסוקים האחרונים מכוונים לעבד עברי שנמכר לגוי. בכיוון אחר צעד הרב נפתלי הרץ וייזל בן המאה ה-18, שהיה מקורב מאוד לתנועת ההשכלה באירופה. ככל הנראה הוא ראה סביבו פסלים רבים שהקימו שליטים ובעלי שררה שונים כדי לפאר ולרומם את שמם. הרב נפתלי הרץ קושר את הציוויים שבסוף הפרשה לקדושה המיוחדת של ארץ ישראל, הבאה לידי ביטוי במצוות המיוחדות לארץ שבהן עוסקת הפרשה כמו שמיטה ויובל. אפשר היה לחשוב שבארץ מותר להקים פסלים שאינם לעבודה זרה אלא לכבוד הקב"ה; אפשר היה לחשוב שבארץ ישראל, אפשר להעמיד פסלים של דמויות מופת בתנ"ך כמו משה ודוד, שיפוסלו על ידי מיטב האומנים, ויוצבו במקומות מרכזיים כמו שהוא ראה סביבו באירופה. מבאר הרב נפתלי הרץ וייזל שהדבר אסור בתכלית:

וגם זה אינו לעבודה זרה לעבדו אלא פסל של מלך וכיוצא בו, כדין שעושין הגויים בארצותיהם לזיכרון ולנוי, וכן מצבה שהיא אבן אחת שנאסרה אפילו לשמים, וכן פסל גם אם נעשה לכבוד ה' אסור, על דרך משל לפסול מאבן תבנית משה רבנו עם הלוחות בידו ותבנית אהרן וקטורת בידו, לפאר בפסילים כאלה רחובות העיירות ודרכי הרבים, כדרך שעושין האומות בארצותיהם, כל זה אסור לנו לעשות בארצנו... לפי שהמעשים הללו מרגילין מחשבות הבל ומקרבין לעבודה זרה ולכן נסמך לכאן שלא יקימו הדברים הללו בארץ הקדושה. לפי שהפרשה כולה מדברת בקדושת הארץ, שתנהוג בה שביעית ויובל ושלא תמכר לצמיתות, "כי לי הארץ" חתם העניין באזהרות הללו שמדרך הגויים לפאר בהן טירותיהם ועריהם, שלא יעשו כן ישראל בארצם.⁵

ראינו כי רוב המפרשים קושרים את שני הפסוקים האחרונים בפרשה לנושא של עבד עברי שנמכר לגוי, בעוד פירושו של הרב נפתלי הרץ וייזל רואה זאת בהקשר רחב יותר, שיכול להיות רלוונטי גם לנו בדורנו וביושבנו קוממיות בארצנו. מדבריו אנו יכולים ללמוד על רום מעלתה של ארץ ישראל, על קדושתה המיוחדת והמשתמע מקדושה זו לגבי הדרך בה עלינו לנהוג כשזכינו בחסדי הקב"ה לשבת בה כעם ריבוני בארצו.

⁵ מצוטט מתוך גליונות לפרשת השבוע של פרופ' נחמה ליבוביץ פרשת בהר - בחקתי תשכ"ג - שבת ועבודה זרה.

מאמר זה נכתב על ידי אריה ארזי-חוקר נושאי המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
והוא אחד מ-54 מאמרים בספר שזכיתי לכתוב : פניו אליך – פנים חדשות בפרשיות השבוע

למידע על הספר פניו אליך [לחצו כאן](#)

למאמרים נוספים בקרו באתר שלי <https://www.aryearzi.com>

לתגובות arye.arzi@gmail.com